

Posudek doktorské disertační práce

Jméno uchazečky: Kamila Pacovská

Titul disertace: „Vina a provinění: problém zodpovědnosti“

Autor posudku: Christopher Cowley Ph.D.

Datum: květen 2013

Hodnocení: Doporučuji.

Doktorská disertační práce Kamily Pacovské obsahuje podrobné a důkladné zkoumání pojmů viny, provinění, morální odpovědnosti a morálního selhání. Je dobře napsána a ve svém celku velmi jasně strukturována, hlavní body argumentace jsou všude dobře vyznačeny. Disertace se s úspěchem dialekticky potýká s pracemi řady důležitých a relevantních filosofů.

Uchazečka přistupuje k tématu takto: 1. shrnuje hlavní převládající, relevantní koncepce etiky a teorie jednání v moderní anglo-americké filosofii (jež souhrnně označuje jako „legalistické pojetí etiky“); 2. rozebírá některé aristotelské a kantovské kořeny těchto koncepcí, a následně 3. probírá kritické výpady, které proti těmto koncepcím podnikli význační filosofové, jako jsou Bernard Williams, Peter Winch, Raimond Gaita či Iris Murdochová.

Uchazečka užívá při argumentaci podrobně rozebírané literární příklady, zejména Sofoklova Oidipa, Dostojevského Dmitrije Karamazova a bankéře Bulstrodea z románu *Middlemarch* George Eliot(ové). V této souvislosti uchazečka právem kritizuje užívání vysoce schematických příkladů (například „problému tramvaje“), jež si tak oblíbili anglo-američtí filosofové hlavního proudu.

Má první, obecnější výhrada k této práci by byla, že je snad až příliš ambiciózní. Uchazečka se pokusila zkritizovat příliš mnoho aspektů „legalistického“ pojetí na příliš omezeném prostoru, s tím nevyhnutelným důsledkem, že některé zásadní části jejího zkoumání zůstávají příliš na povrchu. To se týká zejména ústředního rozboru pojmů akrasie a sebeklamu. Uznávám však, že kritické výhrady, které uchazečka vznáší, obvykle navzájem úzce souvisejí a že je obtížné zabývat se podrobně jednou, aniž by bylo zapotřebí zahrnout do debaty i jiné.

Uchazečka dále nevěnovala dostatečnou pozornost tomu, jak by mohli „legalističtí“ filosofové odpovědět na její kritické výhrady (mám tu na mysli například slavný článek Onory O’Neillové „The Power of Example“ z roku 1986). Uvedu dva různé příklady. Zaprvé, v souvislosti s příkladem M a D Iris Murdochové (s. 60), lze namítnout: proč by „legalista“ nemohl přijmout, že by se M měla podrobněji zabývat D, aby překonala kognitivní zkreslení způsobené žárlivostí? (Při tomto podrobnějším zkoumání se ovšem může ukázat, že D je ještě horší, než si M původně myslela!) Zadruhé, ve vztahu k Winchovu příkladu předáka pacifisty (s. 34), lze namítnout: proč by „legalista“ nemohl tvrdit, že předák prostě vyznával princip, jež v konkrétním případě oprávněně porušil? (A Winch skutečně říká, že předák pacifista „by si býval nedokázal odpustit“, kdyby dívku nebránil – to ale zní jako legalistické ospravedlnění.) Uchazečka nejspíš má na tyto námitky odpovědi – a někdy jsou tyto odpovědi v textu implicitně přítomny –, ale v doktorské disertaci by měly být výslovně rozvedeny.

Domnívám se, že si uchazečka mohla vytvořit potřebný prostor pro podobnou argumentaci, kdyby z práce vypustila většinu aristotelského materiálu. Nepřesvědčila mě, že je pro její účely nezbytný, navíc nepředstavuje víc než standardní shrnutí a nepojednává téměř nic z obsáhlé sekundární literatury k Aristotelovi. (Také dlouhé citáty ve starořečtině práci zbytečně znepráhledňují, obzvlášť vzhledem k tomu, že uchazečka se nespolehá na žádné složité filologické argumenty.)

Tento posudek je zamýšlen jako souhrnné hodnocení disertace, ale zároveň má upozornit na řadu problematických aspektů práce, na něž by se uchazečka měla zaměřit při obhajobě. Celkově doporučuji práci k přijetí, domnívám se ale, že podmínkou přijetí by mělo být, že uchazečka při obhajobě uspokojivě odpoví na následující výhrady.

1. Absence jasné a svébytné ústřední teze

To je dle mého názoru největší problém této doktorské disertace. Uchazečka důsledně odmítá různá převládající pojetí a činí tak z dobrých důvodů. Avšak její odmítnutí snad až příliš závisí na argumentaci Williamse, Winche, Gaity a Murdochové. Uchazečka dobře shrnuje jejich kritiku, občas zkoumá i to, v čem se sami mezi sebou neshodnou, a tu a tam kritizuje některé z jejich argumentů, ale celkově její přístup nepředstavuje dostatečně jasný a svébytný, původní postoj, který by mohla nazvat svým vlastním. V práci se najde řada argumentů, které by se daly porůznu pospojovat, a implicitně by tak naznačily různé originální koncepce; pravým účelem doktorské disertace je však přihlásit se výslovně ke své hlavní tezi a tu vyjádřit a obhájit. Prvořadým úkolem uchazečky při obhajobě by proto mělo být představit jasnou a svébytnou koncepci, založenou aspoň zčásti na tom, v čem se sama neshodne s Williamsem, Winchem, Gaitou či Murdochovou:

- (i) Mohla by například rozvinout svou kritiku Gaity na s. 143.
- (ii) Mohla by vysvětlit, jaký druh „etického platonika“ sama představuje (termín „etický platonismus“ se objevuje na s. 14, 33 a 68, ale nikde není řádně definován).
- (iii) Mohla by se přiklonit na jednu či druhou stranu ve sporu mezi Williamsem a Nagelem (s. 64) o tom, zda řidič, který nehodu nezavinil, je obětí nahodilosti morální (*moral luck*), či naopak nahodilosti bez morálního obsahu.

Mé zbylé výhrady se týkají dílčích problémů, a odpovědi na ně by měly záviset na tom, jakým způsobem uchazečka zformuluje svou ústřední tezi.

2. Příklad Dmitrije Karamazova

Dmitrij pozoruje otce a pociťuje pokušení ho zavraždit: zabije otce, nebo nezabije? Uchazečka k tomu píše: „Do jeho počínání tedy muselo vstoupit něco, co působilo právě jen v okamžiku jednání nezávisle na dosavadních obecných dispozicích charakteru“ (s. 126). Proč bychom si to ale měli myslet? Na rozsah Dmitrijova pokušení usuzujeme jen z jeho slov. Vzhledem k tomu, že nakonec otce nezabil, proč prostě neříct, že byl v pokušení, ale ne dost velkém, anebo aspoň ne dost velkém na to, aby převážilo nad všemi ostatními morálními a jinými hledisky? Pokud Dmitrije na poslední chvíli zarazil soucit s otcem (když zahlédl z profilu otcovu tvář) – a dokonce i tehdy, kdyby ho tento soucit zaskočil --, je přece tato schopnost soucítit součástí jeho předchozího charakteru stejně jako jeho nenávisť. O stránku později uchazečka píše: „Od vážnější škody ochrání otce jen přítomnost obou dalších synů.“ -- opět si nejsem jist, zda se dá jednoduše říct, co by se bývalo stalo, kdyby tam další synové nebyli.

Na straně 129 uchazečka píše: „Představme si však, že Dmitrij by v naší scéně otce skutečně zabil. Čím by se pak lišil popis jeho předchozího já? Pokusím se ukázat, že tento rozdíl nelze najít v jeho dosavadním charakteru, s kterým vstupuje do situace onoho vnitřního konfliktu.“ Zde je možné nesouhlasit a říct, že kdyby Dmitrij býval otce zabil, bylo by se tím ukázalo, že toho byl po celou tu dobu schopen. Vražda je natolik převratná událost, že nás nutí „přepsat“ předchozí vrahův duševní příběh a charakter, které jej k činu vedly, právě abychom činu dokázali dát smysl jakožto *jeho* činu. Když uchazečka argumentuje, že čin nevychází z Dmitrijova charakteru, přirovnává čin k nepředvídatelné vnějškové katastrofě, která ho prostě postihla. Náš přístup (stejně jako Aljošův přístup) k Dmitrijovu charakteru je ale zásadně neúplný, a vždy proto podléhá (zpětně) revizi. Nemůžeme nikdy najisto říci, že někdo „není schopen vraždy“, neboť v jiné situaci se mohou pokušení či pobídka ukázat příliš mocnými, než aby jim šlo odolat.

Na straně 131 uchazečka píše: „V Dmitrijově případě toto dotváření můžeme vidět na tom, že on sám si svým jednáním stanoví mez toho, co už není schopen udělat.“ Ale Dmitrij přece *zjišťuje*, čeho (jakého činu) už není schopen, a ne, že si to sám „stanoví“?

3. Integrita

Na straně 36 zmiňuje uchazečka Williamsův příklad nezaměstnaného chemika George, který zvažuje, zda má, či nemá pracovat pro zbrojovku. Píše: „Z utilitaristického hlediska by George jednoznačně měl místo přijmout, protože tím jednak pomůže své rodině...“ To je pravda, ale podle mě by stejně případné důvody, proč upřednostnit rodinný blahobyť, byly ty deontologické (legalistické), jmenovitě že George dobrovolně přijal za svou povinnost pečovat o rodinu. Není to u George samolibá sebestřednost (*self-indulgence*), dělat si starosti o svou milovanou integritu, když se tak děje na úkor význačných bližních?

Na samotném pojmu integrita je něco podezřelého. Je nepravděpodobné, že by George sám při vysvětlování, proč se zdráhá pracovat pro zbrojovku, použil tohoto slova. Proč jej tedy uchazečka použila pro titul oddílu 3.2 první kapitoly, aniž by jej definovala nebo aspoň citovala Williamsovu definici (případně definici Gabrielle Taylorové)? Přinejmenším by uchazečka měla vysvětlit, proč Winch odmítl tento termín používat hned na začátku svého slavného článku nazvaného „Moral Integrity“.

S tím souvisí má další výhrada. Jak uchazečka píše, Aristotelés argumentoval, že způsob, jakým člověk reaguje na to, že vykonal něco pochybného, ať už záměrně, či nezáměrně, vyjevuje cosi důležitého o jeho charakteru. Oidipova obdivuhodná integrita se tedy zčásti projevuje v tom, jak Oidipús reaguje na odhalení plného významu svých činů. Ale i když Oidipús chvályhodně říká, „je na mně nést následky a odčinit to“ (citováno na s. 106), není na jeho sebepoškození a dobrovolně zvoleném exilu cosi samostředného? Nebylo by případnější věnovat zbytek života konání dobrých *skutků* pro druhé?

Na okraj je třeba podotknout: zatímco Oidipús může právem říct, „Jsem otcovrah“, nesouhlasím s uchazečkou (s. 113), že by Williamsův nevinný řidič mohl říct, „Jsem vrah“.

4. Bulstrode a nedbalost

Uchazečka probrala příklad Bulstrodea celkem podrobně v šesté kapitole a úspěšně jej použila ke kritice legalistických pojetí, která svazují morální odpovědnost příliš těsně s úmyslem. Je ale s podivem, že se v celé této kapitole věnované Bulstrodeovi nezabývá pojmem nedbalosti. Přestože kritizuje filozofy hlavního proudu za to, že jsou příliš *legalističtí*, nevěnuje tu dostatek času rozboru klíčového právního pojmu, jímž je v tomto případě právě nedbalost. Legalistický filozof může souhlasit, že Bulstrode neměl vražedný úmysl, a proto nemůže být obviněn z vraždy; existují ale různé způsoby, jak Bulstrodea obvinít z přečinu ohrožení nebo ze zanedbání povinné péče. Takový přístup by mohl relevantním způsobem obsáhnout akrasii i sebeklam. (Na okraj: uchazečka dostatečně nerozlišuje mezi bezohledností (*recklessness*), která zahrnuje záměrné přehlížení známých rizik, a zanedbáním (*negligence*), k němuž patří neznalost faktů či rizik, které člověk vzhledem k svému postavení měl a mohl znát.)

Jediná důkladnější diskuse nedbalosti se nachází ve třetím oddílu druhé kapitoly, a i ta vlastně představuje jen nekritické shrnutí Nagelových příkladů ilustrujících morální nahodilost (*moral luck*). Dále je k tématu něco i ve čtvrté kapitole, např. na s. 103, kde uchazečka poznamenává, „zůstává otázkou, zda nedbalost je skutečně *morální* chybou“ – ale tuto otázku by bylo dobré si položit právě ve vztahu k Bulstrodeovi. Uchazečka zde tvrdí (s. 103), že nezavrhneme *charakter* bezohledného řidiče, namísto toho kritizujeme jeho *jednání*. Ale bezohlednost je přece součástí řidičova charakteru, jenž se pak projevuje v jeho jednání.

5. Sartre and *mauvaise foi* („špatná víra“, sebeklam)

Uchazečka představuje Sartreův pojem *mauvaise foi* na konci páté kapitoly, ale věnuje mu jen dvě stránky. To je příliš málo, a pasáž působí povrchně. Buď by se měl Sartre stát středem argumentace, anebo by měl být zcela vypuštěn. Výhrada nesměřuje jen k tomu, že velkému filozofovi má být učiněno zadost. Zdá se mi též, že Sartrovy myšlenky a příklady se přímo vztahují k tomu, co je předmětem a cílem uchazeččiny práce.

Měla by proto lépe vysvětlit, (i) co znamená technický termín, jímž je „bytí pro druhé“; (ii) jaké napětí panuje mezi ‚determinismem‘ (typu „kostky jsou vrženy“) a sebeutvářením; a dále by měla (iii) podrobněji rozebrat příklad s číšníkem, o kterém tvrdí, že odhaluje „hluboký poznatek“, aniž by nám dostatečně výslovně vysvětlila, co přesně tímto poznatkem je.

Uchazečka též zmiňuje Sartreův příklad svedení mladé ženy (s. 179). Tento příklad se mi nikdy nezamlouval, protože mi připadá, že pro ženino odmítnutí definitivně se rozhodnout existuje přímočaré vysvětlení: totiž že toho o dotyčném muži, případně o svých citech k němu zatím dost neví, a tak z opatrnosti odkládá rozhodnutí (*svobodně se rozhoduje* odložit definitivní rozhodnutí) a ponechává si možnosti otevřené. To však nemusí znamenat žádnou „špatnou víru“ ani sebeklam.